

Retoryka edukacji i innowacji (cz. I)

Rhetoric of Education and Innovation (part I)

11 (4) 2024

ISSUE EDITORS: AGNIESZKA BUDZYŃSKA-DACA, EWA MODRZEJEWSKA

Ministerstwo Nauki
i Szkolnictwa Wyższego

Projekt finansowany ze środków budżetu państwa,
przyznanych przez Ministra Edukacji i Nauki
w ramach Programu „Doskonała Nauka”.

Doskonała
Nauka II

PAWEŁ SARNA

UNIwersytet Śląski w Katowicach, POLSKA
<https://orcid.org/0000-0003-4211-2310>
pawel.sarna@us.edu.pl

EWELINA TYC

UNIwersytet Śląski w Katowicach, POLSKA
<https://orcid.org/0000-0002-1191-0347>
ewelina.tyc@us.edu.pl

Dawne i nowe teorie spiskowe. Tworzenie i analiza opowiadań – warsztaty retoryczne

Old and new conspiracy theories. Creating and analysing short stories – a rhetorical workshop

Abstract

W artykule przedstawiono założenia, przebieg i efekty rozwijających kompetencje retoryczne zajęć skierowanych do studentów dziennikarstwa. Punktem wyjścia był paradygmat narracyjny Waltera Fishera, który może być wykorzystany zarówno w analizie, jak i tworzeniu własnych narracji. Posłużył on jako rama do omówienia zjawiska teorii spiskowych. W ramach zajęć studenci wypełniali ankiety badające ich stosunek do tego typu narracji, tworzyli własne teksty narracyjne, a także analizowali je w oparciu o zaproponowane kryteria. Artykuł przedstawia wnioski z kolejnych etapów tego doświadczenia dydaktycznego, by podkreślić jego zalety, a także potencjalne zastrzeżenia, jako narzędzia rozwijającego umiejętności krytycznego myślenia, twórczego pisanie oraz refleksji nad obecnością narracji spiskowych w przestrzeni medialnej.

The article presents the assumptions, course, and effects of classes aimed at developing rhetorical competencies for journalism students. The starting point was Walter Fisher's narrative paradigm, which can be used both in the analysis and creation of one's own narratives. It served as a framework for discussing the phenomenon of conspiracy theories. During the classes, students completed surveys examining their attitudes toward this type of narrative, created their own narrative texts, and analyzed them based on proposed criteria. The article presents conclusions from the subsequent stages of this educational experience to highlight its advantages, as well as potential reservations, as a tool for developing critical thinking skills, creative writing, and reflection on the presence of conspiracy narratives in the media space.

Key words

teorie spiskowe, narracja, paradygmat narracyjny, retoryka narracji, retoryka w edukacji
conspiracy theories, narrative, narrative paradigm, narrative rhetoric, rhetoric in education

License

This work is licensed under a Creative Commons Attribution 4.0 international (CC BY 4.0).
The content of the license is available at <http://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>

PAWEŁ SARNA

UNIwersytet Śląski w Katowicach, Polska

<https://orcid.org/0000-0003-4211-2310>

pawel.sarna@us.edu.pl

EWELINA TYC

UNIwersytet Śląski w Katowicach, Polska

<https://orcid.org/0000-0002-1191-0347>

ewelina.tyc@us.edu.pl

Dawne i nowe teorie spiskowe. Tworzenie i analiza opowiadań – warsztaty retoryczne

1. Wprowadzenie

Michael Fleischer (2018, 59) napisał nieco filozoficznie, że „Kiedy czegoś nie wiemy, wtedy jesteśmy uważni, rozglądamy się dookoła, interesujemy się tym, co nas otacza (...). Kiedy natomiast informację już uzyskaliśmy, wtedy znika uważność wraz z uwagą”. W kulturze determinowanej przez media, w szczególności przez internet – którego charakterystyczną cechą jest nadmiar treści (*clutter*), stanowiący współczesny problem cywilizacyjny – zdobywanie wiedzy staje się trudnym i wymagającym zadaniem (Weichert 2023, 78-81). W tym nadmiarze można trafić na rozmaite, mniej lub bardziej frapujące, satysfakcjonujące i przekonywające informacje, które przez swoją atrakcyjność mogą zaspokajać potrzebę wiedzy i jednocześnie osłabiać naszą uważność, co niejednokrotnie utrudnia bądź uniemożliwia ich weryfikację. Ponadto, jednym z wiodących problemów współczesnego komunikowania medialnego jest zniekształcenie informacji (por. Sidyk 2024, 531) oraz ekspansywnie rozprzestrzeniające się *fake newsy*, czyli – w skrócie – podawane jako prawdziwe fałszywe narracje, które „stanowią zagrożenie w wielu płaszczyznach” (Chudy 2021, 8-26).

Daniel C. Hallin (1986, 116-118) wyróżnił w przestrzeni medialnej trzy sfery: konsensusu, kontrowersji i dewiacji, pełniące inne role w reprezentowaniu rzeczywistości. Pierwsza z nich – sfera konsensusu – obejmuje treści powszechnie akceptowane i uznawane za prawdziwe. W obszarze kontrowersji mieszczą się treści budzące spory oraz różnorodne interpretacje. Z kolei strefa dewiacji obejmuje te przekazy, które łamią powszechnie obowiązujące normy i zasady akceptowane w płaszczyźnie konsensusu. Właśnie w tej ostatniej sferze funkcjonują

zarówno narracje propagowane lub tworzone przez niektóre grupy spiskowe, jak i treści objęte tabu (np. pornografia). Te przekazy są marginalizowane, potępiane i wykluczane z głównego nurtu debaty publicznej, jednak nadal budzą zainteresowanie części odbiorców i mają swoich zwolenników (zob. Wasilewski 2024, 314). Mamy nadzieję, że ten skrótowy zarys współczesnej przestrzeni medialnej ukazuje, iż stanowi ona podatny grunt dla popularnych i ekspansywnych narracji spiskowych oraz legend miejskich, które pełnią różnorodne funkcje, a także realizują różne cele społeczne, kulturowe czy komunikacyjne (zob. Przybyła-Dumin 2020, 122).

Na kanwie tej problematyki powstał pomysł na scenariusz zajęć łączących edukację w zakresie tworzenia treści oraz krytycznej jej analizy. W trakcie zajęć omówiliśmy koncepcję paradygmatu narracyjnego Waltera Fishera oraz definicje teorii spiskowej, a także przykłady takich historii – zarówno tych dawnych, znanych od wielu lat, jak i nowszych (stąd też zaproponowaliśmy taki tytuł artykułu). Aby poznać opinie studentów na temat teorii spiskowych, przeprowadziliśmy wśród uczestniczących w kursie ankietę. Ważnym elementem zajęć były również zadania: napisanie własnych tekstów nawiązujących do opowieści o spisku; ocena tych tekstów według podanych kryteriów, a następnie wspólna analiza najwyżej ocenionej pracy. W zajęciach projektowych wzięło udział ponad stu studentów kierunku dziennikarstwo i komunikacja społeczna na Uniwersytecie Śląskim, uczestniczących w kursie z retoryki oraz analizy dyskursu medialnego.

Celem artykułu jest ukazanie dydaktycznej wartości warsztatów opartych na paradygmacie narracyjnym Fishera i jego retorycznych implikacjach. Struktura artykułu odzwierciedla wszystkie kluczowe etapy zajęć przeprowadzonych ze studentami.

2. Narracja w dyskursie retorycznym: paradygmat narracyjny Waltera Fishera

W 1987 roku Walter Fisher w pracy *Human Communication as Narration: Toward a Philosophy of Reason, Value and Action* przedstawił w ostatecznym kształcie propozycję paradygmatu narracyjnego, którego zarys przybliżał wcześniej w serii esejów (m.in. 1978, 1980, 1984, 1985). Według niego ludzie są zasadniczo narratorami opowieści (Fisher 1984, 6-8). To proste założenie ma implikacje zarówno ontologiczne, jak i epistemologiczne.

Opowiadanie historii jest fundamentalnym aspektem ludzkiej egzystencji. Człowiek to *homo narrans* – od początku historii ludzkości, gdy próbujemy zrozumieć świat, opowiadamy sobie historie i zgłębiajemy ich znaczenie. Fisher sugeruje, że to, co uznajemy za rzeczywiste, jest w dużej mierze wynikiem naszego zanużenia w opowieściach. Narracja stanowi bowiem ramę koncepcyjną, dzięki której

możemy rozumieć decyzje, rozmowy i działania (Fisher 1989, 55). Innymi słowy: aby coś zrozumieć, musimy to umieścić w kontekście narracyjnym. Wiedza zatem jest nie tylko zbiorem faktów i danych, ale ma postać opowieści, które nadają tym faktom sens (Wasilewski 2012, 21-22).

Kiedy próbujemy przekonać kogoś do naszych poglądów, często posługujemy się różnego rodzaju historiami. Na przykład polityk na wiecu wyborczym nie tylko przedstawia suche fakty, ale opowiada historie o ludziach, którym jego działania pomogły, odwołując się w ten sposób zarówno do logosu, jak i etosu oraz patosu. Te opowieści mają na celu dostarczenie audytorium powodów do identyfikacji z przedstawianymi wartościami oraz wsparcia danej idei. Fisher (1987, 108) zauważa, że społeczeństwo przyzwyczaja nas do „racjonalnego działania” opartego na weryfikacji faktów i analizie argumentów. Według niego narracji nie można jednak sprowadzić wyłącznie do argumentacji, ponieważ wykracza ona poza tę sferę. Ponadto, tradycyjna racjonalność (*traditional rationality*) uprzywilejowuje perspektywę ekspercką, prowadząc do przekonania, że tylko eksperci potrafią rozpoznać zasadne argumenty. W związku z tym Fisher proponuje kategorię racjonalności narracyjnej (*narrative rationality*), uznając, że każdy odbiorca wie, co sprawia, że opowieść jest dobra, autentyczna i warta zapamiętania (Rowland 2009, 124; Griffin 2003, 329). Oczywiście nie wszystkie opowieści mają taką samą wartość. Każdy człowiek – świadomie lub podświadomie – stosuje standardy racjonalności narracyjnej, oparte na dwóch podstawowych kryteriach: prawdopodobieństwa (*narrative probability*) oraz wiarygodności (*narrative fidelity*). Kryterium prawdopodobieństwa pozwala ocenić, czy opowieść wydaje się spójna jako całość – to znaczy, czy jej elementy łączą się w sensowny sposób, a sekwencja zdarzeń tworzy logiczny ciąg. Ważne jest także, czy bohaterowie działają konsekwentnie, zgodnie z przypisanymi im cechami i motywacjami. Z kolei kryterium wiarygodności dotyczy zgodności opowieści z doświadczeniami, wartościami i przekonaniem odbiorców (Fisher 1984, 7-8, Rowland 2009, 124-125).

Paradygmat narracyjny został zaprojektowany jako procedura wyjaśniająca, jak budować, adaptować i odbierać symboliczne komunikaty. Jednocześnie miał stanowić fundament dla całościowej retoryki rozumianej jako dyscyplina naukowa. Autor *Human Communication as Narration* przedstawił ten paradygmat jako alternatywę dla analizy neoarystotelesowskiej w teorii komunikacji retorycznej (Fisher 1987, 194; Griffin 2003, 328).

Propozycja Fishera od początku wzbudzała zainteresowanie badaczy komunikacji, ale także liczne kontrowersje¹. Wskazywano między innymi na jej ograniczenia aplikacyjne. Niektórzy komentatorzy paradygmatu narracyjnego proponowali jego modyfikacje, na przykład Kevin McClure (2009) sugerował wykorzystanie

1. Obszerny przegląd głosów krytycznych na temat paradygmatu narracyjnego przestawił Stefan Iversen (2014).

pojęcia identyfikacji Kennetha Burke'a. Sam autor *Human Communication as Narration* aktywnie polemizował z zarzutami wobec jego podejścia do komunikacji. Propozycja Fishera, jak również argumenty krytyków stały się dla nas inspiracją do przygotowania scenariusza zajęć. Z tego powodu szerzej przybliżamy bardzo interesujące w tym kontekście spostrzeżenia Roberta C. Rowlanda (1987, 2009), który nie podważał wartości paradygmatu narracyjnego, lecz sformułował wobec niego liczne zastrzeżenia. Według przywołanego krytyka stwierdzenie, że wszelka ludzka komunikacja jest narracją, można uznać za nie tylko zbyt radykalne, ale mało użyteczne, gdyż sama narracja została zdefiniowana tak szeroko, iż termin ten traci wiele ze swojej mocy wyjaśniającej. Jeśli bowiem zdefiniujemy człowieka jako „zwierzę opowiadające historie”, możemy przeoczyć fakt, że jest on również „zwierzęciem budującym teorie” lub „tworzącym argumenty” itd. (Rowland 1987, 268). Rowland podał przykłady, gdzie zastosowanie paradygmatu narracyjnego było problematyczne. Opowieść może być skuteczna i spójna, ale fałszywa, lub niespójna i niewiarygodna, a jednak prawdziwa. Niektóre komunikaty wymykają się kryteriom Fishera – na przykład raporty dochodzeniowe. Narracja w tych przypadkach może nie być idealnie spójna lub przekonująca według kryteriów narracyjnych, ale kluczowe jest to, jak dobrze odzwierciedla dostępne dane. Rowland konkludował, że: „spójność i wiarygodność nie są same w sobie odpowiednimi standardami do oceny rozumowania” (1987, 270). Wskazywał również, że w przypadku literatury pięknej standardy racjonalności narracyjnej trudno zastosować do innych gatunków niż należące do fikcji realistycznej (Rowland 1988, 204-217). Fisher (1985, 362) przyznał z kolei, że istnieją tzw. złe historie, jak *Mein Kampf*, które niosą negatywne wartości. Twierdził jednak, że odbiorca potrafi je rozpoznać, posiłkując się narracyjnym racjonalizmem.

Zasadniczo podzielamy zastrzeżenia Rowlanda, jednak uważamy, że zastosowanie propozycji Fishera w praktyce dydaktycznej jest dobrym punktem wyjścia, aby skłonić studentów do refleksji nad tym, jak narracje kształtują ich postrzeganie świata i wpływają na codzienne decyzje. Spośród licznych przykładów zastosowania paradygmatu narracyjnego w praktyce dydaktycznej wspominamy jeden, który jest tematycznie zbliżony z naszym scenariuszem. Melissa Hobart przeprowadziła zajęcia ze studentami komunikacji, analizując racjonalność narracyjną współczesnych legend miejskich. W opinii przywołanej badaczki wykorzystanie paradygmatu narracyjnego umożliwiło zademonstrowanie tego, jak teoria komunikacji znajduje zastosowanie w życiu codziennym. Pomogło także uświadomić młodym ludziom, że świat jest pełen historii, które wpływają na nasze myśli, działania i relacje (Hobart 2013, 91-93). Podobny cel przyświecał również naszym założeniom dydaktycznym.

3. Narracja spiskowa jako reifikacja społecznych lęków i frustracji

W naszej propozycji większy nacisk kładziemy na retoryczną funkcję oraz retoryczną użyteczność opowieści niż na jej faktyczną prawdziwość, nawet jeśli można ją określić jako teorię spiskową. Podzielamy zdanie Franciszka Czecha, że narracje spiskowe są reifikacją społecznych lęków i frustracji (2020, 93). Przykładem jest teoria tzw. zмовы elit w Magdalence, odnosząca się do hipotezy o tajnej umowie między przedstawicielami Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej a opozycją pod koniec lat 80. XX wieku, u progu polskiej transformacji ustrojowej. Wydarzenia z Magdalenki pozostają jednym z bardziej złożonych i kontrowersyjnych momentów w najnowszej historii Polski. Opowieści spiskowe – jak stwierdza Czech (2020, 93): „mówią o społecznych problemach danego czasu więcej niż się zazwyczaj dostrzega”.

Jest to trafna konstatacja w kontekście popularności (Butter 2022, 150) teorii spiskowych i coraz większego zainteresowania nimi, przynajmniej tego widocznego w mediach. Teorie spiskowe, których początków można upatrywać już w starożytności, zaczęły się intensywnie rozpowszechniać we współczesnych ustrojach demokratycznych (por. Butter 2022, 117-148). Z jednej strony zaczęto kwestionować sprawczość Boga, z drugiej zaś szeroki dostęp do różnorodnej wiedzy sprzyjał powstawaniu świeckich koncepcji wyjaśniających rzeczywistość. Nie bez znaczenia jest również w tym kontekście skłonność do demagogii i populizmu, które – wpisane niejako w teorie spiskowe – są wykorzystywane przez władze, lobbystów oraz rozmaite grupy interesów do realizacji partykularnych celów.

W pracach dotyczących narracji spiskowych (por. Guzowski 2016, 88; Veltzé 2021, 26) za trafną uznaje się definicję amerykańskich badaczy, według której teoria spiskowa to: „teoria wyjaśniająca dane wydarzenie lub praktykę przez odwołanie się do intrygi zawiązanej przez ludzi posiadających znaczne wpływy, którzy starają się ukryć swoją rolę, przynajmniej do czasu zrealizowania swoich zamiarów” (Sunstein, Vermeule 2009, 206-211).

Janusz Guzowski (2016, 88) podkreśla, że ta definicja oddaje istotę większości teorii spiskowych, nie rozstrzygając przy tym o ich prawdziwości czy fałszywości. Jednocześnie zarówno sama definicja, jak i jej interpretacje, ukazują ambiwalencję terminu „teorie spiskowe”. Wynika z tego, że termin „teoria spiskowa” nie odnosi się wyłącznie do teorii fałszywych. Niemniej jest on w polszczyźnie nacechowany emocjonalnie, budząc konotacje negatywne, m.in. związane z knuciem, ukrywaniem prawdy. Może to wynikać z etymologii słowa ‘spisek’, które według *Wielkiego słownika języka polskiego* (WSJP.pl) definiowane jest jako ‘tajne porozumienie grupy osób w celu podjęcia działań skierowanych przeciwko władzy lub jakiejś osobie’. Stąd działania spiskowe zawierają element niejawności, kontestacji i potencjalnej szkodliwości (co pokazały także opinie studentów, omówione

później). Dla osób, które przyjmują argumentację określonej narracji, nie będą one miały charakteru spiskowych. Z drugiej strony, wyrażenie „teoria spiskowa” może być używane zarówno jako etykieta nobilitująca, jak i deprecjonująca określoną narrację. Co więcej, często nie ma możliwości zweryfikowania, czy spiszek faktycznie miał miejsce, co również jest przedmiotem naukowych rozważań (por. Moscovici 2014, 54-74; Basham 2014, 113-130).

Czynnikiem sprzyjającym ekspansji narracji spiskowych stały się współczesne media, szczególnie internet, zapewniając im efektywną przestrzeń komunikacyjną. Opowieści spiskowe są obecnie popularne, szeroko (wiralowo) rozpowszechniane i różnorodnie wartościowane. *Fake newsy* oraz *deep fake*'i tworzą nowe narracje spiskowe, które czasami konkurują z informacjami głównego nurtu (*mainstreamu*). Można przyjąć, że na płaszczyźnie narracji teorie spiskowe są odpowiednio skomponowanymi, niezwykle intrygującymi tekstami, które rozbudzają ciekawość i często budzą wątpliwości, a także pozwalają odbiorcom tworzyć grupy identyfikujące się z danymi teoriami, co nadaje im walor grupotwórczy – jak wskazały przeprowadzone przez nas ankiety. Narracja spiskowa ma za zadanie utwierdzić odbiorcę w przekonaniu o jej słuszności, budując przy tym wizerunek rzetelnej opowieści, prawdziwego źródła informacji. Wzmocnieniem tego jest „dowód społecznej słuszności” (Cialdini 2011, 133-183), wyrażający się w liczbie osób, które w tej narracji znajdują przekonujące argumenty, rozpowszechniają ją lub dostarczają kolejnych dowodów na jej zasadność. Można założyć, że perswazyjna narracja spiskowa zawiera elementy retoryczne, takie jak: dobry powód, który przekona odbiorcę, atrakcyjny bohater uwikłany w skomplikowaną sytuację; opowieść zorganizowana w spójny, wiarygodny i przykuwający uwagę sposób. Istotna w budowaniu narracji spiskowej jest również argumentacja: „(...) teorie spiskowe mają charakterystyczne cechy, przede wszystkim ze względu na ich «właściwości samouszczelniające» istotne są same argumenty, które je mocują i wyjaśniają ich wiarygodność, wtedy osobom z zewnątrz trudniej jest je odeprzeć lub nawet zakwestionować” (Sunstein, Vermeule 2009, 206-207). Poprzez zastosowanie zabiegów retorycznych powstaje efekt intrygującej, przykuwającej uwagę, wreszcie przekonującej narracji, która angażuje odbiorców, wzbudzając w nich różne (pozytywne i negatywne) emocje. Te emocje kolei ograniczają zdolność do racjonalnej analizy i interpretacji przekazu.

4. Teorie spiskowe z perspektywy studentów: wyniki ankiety

Jednym z etapów zajęć była ankieta sprawdzająca potoczne opinie studentów na temat teorii spiskowych. Została zaprojektowana zgodnie z wytycznymi Komisji Europejskiej (*Identifying conspiracy... s.a.*) dotyczącymi rozpoznawania

tego typu narracji. Zalecenia te są skierowane do masowego odbiorcy, nieposiadającego specjalistycznej wiedzy na ten temat, dlatego odwołaliśmy się do tego wykazu. Ankietowani odpowiadali na sześć następujących pytań²:

- 1) Czym są według Ciebie teorie spiskowe?
- 2) Dlaczego są tworzone teorie spiskowe?
- 3) Dlaczego teorie spiskowe są popularne?
- 4) Dlaczego ludzie wierzą w teorie spiskowe?
- 5) Czy dostrzegasz zagrożenia związane z teoriami spiskowymi?
- 6) Jakie zagrożenia, jeśli w ogóle, wynikają z tych teorii?

Ankietę online w systemie Microsoft Forms wypełniło osiemdziesięcioro pięcioro studentów. Kwestionariusz umożliwił wstępne rozpoznanie sposobu postrzegania teorii spiskowych wśród studentów.

Odpowiedzi na pierwsze pytanie mogły wskazywać na to, że 18% ankietowanych wierzy w teorie spiskowe i twierdzi, że ujawniają one ukrywaną prawdę, a także że nie można ich zupełnie ignorować. Oto kilka przykładów wypowiedzi:

- *Wiarygodne nieoficjalne opisy kontrowersyjnych rzeczy³.*
- *Wyjaśnienie genezy sytuacji w sposób przeciwny do oficjalnego wyjaśnienia.*
- *Są to historie, które nie tworzą się znikąd, uważam że zawierają jakąś prawdę.*

Z kolei 82% ankietowanych wskazywało na to, że teorie spiskowe są w pełni fikcyjne, nieprawdziwe, a nawet mają na celu manipulację. Podkreślana też była niejednokrotnie zakulisowość tych narracji, które pozostają w opozycji do informacji tzw. głównego nurtu:

- *Teorie spiskowe są świadectwem ciekawości społeczności na tematy kontrowersyjne, niejasne, znajdujące się w sferze publicznej, jednak nie w trybie ciągłym, tzn. takich, które nie są jawne 24h na dobę (co się dzieje „za kulisami”?).*
- *Teorie spiskowe to przekonania, które sugerują istnienie ukrytych spisków lub machinacji, często bez solidnych dowodów. Ludzie wierzą w różnorodne teorie spiskowe, które dotyczą polityki, nauki, czy też zdarzeń społecznych, co może prowadzić do rozpowszechniania fałszywych informacji.*
- *Teorie spiskowe są czymś podobnym do mitów. Każdy w nich szuka odpowiedzi na jakieś nie do końca wyjaśnione zagadnienia.*
- *Czymś co raczej nie ma pokrycia w rzeczywistości, ale równocześnie czymś wartym dyskusji.*

Odpowiedzi na drugie pytanie wyłoniły trzy główne powody tworzenia teorii spiskowych. Po pierwsze, potrzeba poszukiwania/uzupełniania wiedzy: *W celu*

2. Pytanie nr 5 było zamknięte, pozostałe były otwarte.

3. Wszystkie cytaty z kwestionariusza przywołano w oryginalnym brzmieniu.

uzupełnienia luk we własnym rozumowaniu. Po drugie, zamiar manipulowania/dezinformowania: *Celem szerzenia dezinformacji i wpływania na społeczeństwo.* Również w celu zaspokajania naturalnej ciekawości ludzkiej. Po trzecie, chęć osiągnięcia korzyści materialnych/społecznych/wizerunkowych: *dla pieniędzy, dla sławy, wyświetleń, lajków.*

Interesujące w kontekście niniejszych rozważań okazały się odpowiedzi studentów na pytanie, co sprawia, że teorie spiskowe są popularne. W tym punkcie wskazania koncentrowały się na narracji, tworzeniu opowieści. Ankietowani zwracali uwagę na istotność tematu, atrakcyjność jego przedstawienia oraz na grupotwórczy charakter tych historii. Oto kilka wypowiedzi:

- *Tworzą angażujące narracje, pozwalają odnaleźć grupę ludzi wierzących w to samo.*
- *Często są pisane ciekawym językiem, który porusza wyobraźnię. Nawet najgłębszą historię napisaną dobrym językiem da się sprzedać.*
- *Teorie spiskowe są popularne ponieważ ludzie lubią wierzyć w tajemnicze sprawy i wspólnie nad nimi debatować.*
- *Teorie spiskowe są popularne za sprawą ich niewątpliwej atrakcyjności. Ich wyznawców pociąga tajemnica i chęć jej odkrycia. Najlepiej w nieoczywisty sposób.*
- *Teorie spiskowe są napisane w taki sposób, że mimo wszystko zaciekawiają swojego odbiorcę.*

Czwarte pytanie dotyczyło tego, dlaczego ludzie wierzą w teorie spiskowe. Odpowiedzi były różnorodne, jednak ogólnie odnosiły się do narracji, czyli elementów tworzenia przekonującej historii. Wskazywano na to, że teorie spiskowe wypełniają pewne luki w wiedzy, są atrakcyjne, bo często odkrywają jakąś tajemnicę, wzbudzają emocje – niejednokrotnie strach – oraz zawierają elementy fikcyjne, nieprawdopodobne, nieweryfikowalne:

- *Ponieważ w naturze ludzkiej znajduje się fascynacja tematami sensacyjnymi, wręcz tabloidowymi. Teorie spiskowe jedynie czerpią z ludzkiej ciekawości i usiłują ją zaspokoić – jest popyt, więc ludzie sami napędzają mechanizm tworzenia kolejnych teorii i umacniania już istniejących.*
- *Ludzie wierzą w teorie spiskowe ze względu na to, że są one sformułowane w niezwykle sugestywny sposób. Tłumaczą świat w sposób ciekawy i często zgodny z poglądami osób, które są podatne na wpływy.*

Piąte pytanie było zamknięte i dotyczyło zagrożeń związanych z teoriami spiskowymi. 18% ankietowanych odpowiedziało, że nie widzi żadnych zagrożeń, podczas gdy 82% odpowiedziało twierdząco. Te wartości procentowe pokryły się z wartościami liczbowymi z pierwszego pytania, przy którym 18% respondentów

wskazywało na to, że teorie spiskowe ujawniają prawdę, a 82% wskazywało, że są fałszywe i służą dezinformacji.

Jako główne zagrożenia wynikające z teorii spisowych studenci wskazywali następujące:

- *Destabilizacja społeczna i polityczna w państwie.*
- *Bojkotowanie nauki i postępu przez irracjonalny strach. Antagonizacja określonych grup i osób.*
- *Rozwój pseudonauki i parapsychologii, dezinformacja i wprowadzenie paniki czy problem z odróżnieniem fikcji od rzeczywistości.*

Przytoczone wypowiedzi sygnalizują kilka istotnych kwestii. Po pierwsze, studenci wiążą teorie spiskowe z nieprawdziwością i fałszywością, co jest zgodne z konotacjami wyrazu „spisek”; zagadnienie to zostało wcześniej omówione. Po drugie, studenci trafnie dostrzegają dwojaki charakter powstawania tego typu historii – zarówno oddolny, służący jakiejś jednostce bądź grupie, jak i zinstytucjonalizowany, pełniący konkretne funkcje społeczne. Po trzecie, zauważają istotność narracji i intencjonalnego doboru elementów. W swoich wypowiedziach przywołują posługując się określeniami takimi jak: „angażujące narracje”, „intrygujące”, „chwytliwe, ciekawe i powierzchownie spójne”, „kontrowersyjne, pełne sensacji”, „mają(-ce) w sobie dużo z fantastyki”, „emocjonalnie nacechowane”, „poruszają(-ce) tematy wzbudzające ciekawość”.

Odpowiedzi studentów były zgodne z wstępnymi założeniami, że potocznie teorie spiskowe są przede wszystkim postrzegane negatywnie jako nieprawdziwe. Odzwierciedlają także różnorodne podejścia do teorii spiskowych, jednocześnie wskazując na ich funkcje społeczne, kulturowe i komunikacyjne, co potwierdza ustalenia literatury przedmiotu.

5. Wampiry, wilkołaki i światowy spisek: tworzenie oraz przegląd tematyczny opowieści

Ważnym etapem zajęć było tworzenie tekstów własnych, a następnie głosowanie na najlepszą historię oraz jej wspólna analiza. Poprosiliśmy studentów o podzielenie się na grupy, a następnie o napisanie historii na temat: „Kto rządzi światem?”. Ukierunkowaliśmy ich, mówiąc, że każda historia spełnia kilka kryteriów, które – w skróconej wersji – można przedstawić następująco:

- 1) Zapewnia rozrywkę oraz wzbogaca odbiorcę o pewną wiedzę;
- 2) Pokazuje bohatera z określonymi intencjami, który napotyka trudności w ich realizacji;
- 3) Zachowania bohaterów narracji są spójne z tym, co o nich wiadomo;

- 4) Treść narracji jest adekwatna do sytuacji, w jakiej znajduje się odbiorca lub decyzyj, jaką ma podjąć (Wasilewski 2012, 21-22);
- 5) Występuje efekt „wow!”, związany za szczególną atrakcyjnością historii.

Pierwsze cztery kryteria opierały się na założeniach paradygmatu narracyjnego takich jak, prawdopodobieństwo i wiarygodność. Ostatnie dodaliśmy, aby dowiedzieć się, które z opowieści były najbardziej poruszające i angażujące. Na tej podstawie skonstruowaliśmy formularz do głosowania online na platformie Moodle, w którym studenci mogli ocenić każdą historię, przydzielając punkty w skali 1 do 5. Następnie z ocen częściowych wyliczyliśmy średnią.

W poniższej tabeli prezentujemy tematy wszystkich dziesięciu historii, a także kluczowe pytania i odpowiedzi zawarte w każdej z nich. Zestawienie zostało opracowane przez nas, aby ułatwić czytelnikowi zapoznanie się z tematyką opowieści stworzonych przez studentów.

Tabela 1. Zestawienie opowieści stworzonych przez studentów w ramach kursu

Główny temat historii	Najważniejsze pytania i odpowiedzi	Średnia ocena
1. Neil Armstrong spotkał inteligentnych Obcych na Księżycu	Dlaczego od wielu lat nie ma załogowych lotów na Księżyc? / Obcy z Księżyca tego zabraniają.	3,96
2. Edward Gierek był przybyszem z Kosmosu	Dlaczego w 1974 r. zaginął dziennikarz śledczy Zbigniew W.? / Dziennikarz poznał prawdziwą tożsamość Edwarda Gierka.	3,87
3. Ludzkość składa się z 33 świadomych graczy, reszta ludzkości to nieświadome postacie w grze	Jaką funkcję pełnią gracze? / Wpływają na czyny nieświadomych ludzi – jak w grze komputerowej.	3,80
4. Ziemia pod rządami kosmitów	W jaki sposób kosmici kontrolują ludzi? / Poprzez symulację rzeczywistości.	3,76
5. Taylor Swift, zdobywając serca młodego pokolenia, współrządzi światem	Co jest prawdziwym celem Taylor Swift? / Kontrola nad światem.	3,67
6. Prezydentem Polski zostaje polityk, który zamierza zlikwidować wszystkie psy w kraju	Dlaczego prezydent nienawidzi psów? / Kocha koty i uważa, że psy jako zagrożenie dla nich nie powinny istnieć.	3,65
7. Polski polityk Sławomir M. zawiązuje spisek światowy	Kto jest odpowiedzialny za niezadowolenie młodzieży i czemu to służy? / Sławomir M. podżega młodych na całym świecie, aby zdobyć władzę.	3,63
8. Wampiry, wilkołaki, zombie i czarownice istnieją naprawdę	W jaki sposób potwory kontrolują ludzkość? / Poprzez gwiazdy popkultury i internetowych influencerów.	3,60
9. Istnienie tajnej grupy korzystającej z wehikułu czasu	Co oznacza znak kilofa pojawiający się od wielu wieków? / To symbol tajnej grupy rządzącej światem.	3,39
10. Ataki morderczych, genetycznie zmodyfikowanych pszczoł wyhodowanych przez tajemniczą organizację	Dlaczego pszczoły atakują ludzi i co się za tym kryje? / Tajna organizacja dąży do kontroli ludzkiej populacji w celu ochrony środowiska naturalnego.	3,32

Źródło: opracowanie własne

Zestawienie w tabeli nr 1 odzwierciedla różnorodność tematów i motywów, którymi kierowali się autorzy, wskazując na ich zainteresowanie przede wszystkim kulturą popularną, ezoteryką oraz rzeczywistością wirtualną. Bohaterami tych opowieści są między innymi znane postacie historyczne, takie jak: Edward Gierek, Neil Armstrong; gwiazdy popkultury, np. Taylor Swift, a także istoty nadprzyrodzone.

Największą liczbę punktów (średnia 3,96) przyznano historii, w której Neil Armstrong spotkał Obcych na Księżycu (dla porównania, najniższa wartość wynosiła 3,32). Pomimo że ta wersja była tylko częściowo oryginalną interpretacją popularnych opowieści o misji Apollo 11, wzbudziła duże zainteresowanie. W naszym projekcie nie wymagaliśmy pełnej oryginalności historii, lecz zgodności z określonymi kryteriami. Chcieliśmy pokazać, że dobra narracja musi mieć solidne fundamenty (pełna wersja zwycięskiej historii – zob. koniec artykułu).

Zgodnie z zapowiedzią zawartą we wstępie, kolejnym elementem zajęć była wspólna analiza pod kątem prawdopodobieństwa i wiarygodności najwyższej ocenionej pracy, co szczegółowo omówiliśmy w dalszych częściach artykułu. Warto dodać, że oryginalna teoria o spotkaniu Armstronga z Obcymi pojawiła się już w latach 70. XX wieku. Jej powstanie można wiązać z ogólnym wzrostem zainteresowania UFO i alternatywnymi narracjami, a także z atmosferą nieufności wobec rządu, która panowała w amerykańskim społeczeństwie po takich wydarzeniach, jak zamach na prezydenta Johna F. Kennedy'ego (22 listopada 1963), afera Watergate (lata 70.) i wojna w Wietnamie (1955–1975) (Oramus 2019). Teoria ta była później wykorzystywana między innymi w filmach dokumentalnych i pseudo-dokumentalnych, takich jak *Aliens on the Moon: The Truth Exposed* (2014), które propagowały różne teorie spiskowe związane z lądowaniami na Księżycu (np. teoria o mistyfikacji misji Apollo 11).

Jak wspomnieliśmy, oryginalność historii nie była przedmiotem oceny. Warto jednak wspomnieć, że nieco zaskakujące było dla nas to, że studenci najbardziej docenili narrację w dużej mierze odtwórczą. Możliwe jest jednak, że większość studentów nie znała jej wcześniej albo na odwrót – została ona doceniona przez nich właśnie z uwagi na jej znajomość, zgodnie z zasadą: lubimy historie, które już znamy.

Nasze obserwacje potwierdzają, że teorie spiskowe często odwołują się do uniwersalnych ludzkich emocji i motywacji oraz wzorców myślenia, takich jak podejrzliwość, nieufność wobec władzy czy zainteresowanie tajemniczymi zjawiskami. Te cechy nadają teoriom spiskowym ponadczasowy charakter, a jak przypominamy za Franciszkiem Czechem, stają się one reifikacją społecznych lęków i frustracji, co czyni je atrakcyjnymi dla kolejnych pokoleń (Czech 2020, 93).

Po ogłoszeniu wyników konkursu na najlepszą teorię, w ramach swobodnej dyskusji, zapytaliśmy studentów, jakie były mocne i słabe strony zwycięskiej opowieści. Na podstawie powtarzających się komentarzy stworzyliśmy krótką charakterystykę, która wyjaśnia, dlaczego właśnie ta opowieść zdobyła najwięcej głosów. Studenci skoncentrowali się na pozytywnych aspektach. Dla studentów dziennikarstwa szczególnie istotna była obecność postaci słynnej dziennikarki, Oriany Fallaci: „ciekawie wpleciono postać Fallaci”, „dobrze że bohaterką jest dziennikarka”, „ta historia jest trochę jakby o nas”. Wskazywano również na intrygujące wątki poboczne, umiejętność stawiania pytań oraz spekulacji. Zwracano uwagę na atrakcyjność historii: „niesamowita”, „bardzo mroczna, niepokojąca”, „językowo bardzo sprawna”; „znakomicie spuentowana”, „zabawna”, „po prostu wow!”, „zapada w pamięć”, „odróżnia się od innych”, „autentyczne wydarzenia umiejętnie wplecione w historię”, „ciekawa zagadka na nietypowy temat”, „zainteresowało mnie, jak się to rozwinie”, „lubię kosmiczne historie, misja Apollo to znakomity pomysł”.

Kolejnym etapem zajęć była wspólna analiza jednej historii pod kątem dwóch kryteriów: narracyjnego prawdopodobieństwa oraz narracyjnej wiarygodności. Dyskusja była moderowana przez prowadzących, ale oparta na wnioskach sygnalizowanych przez studentów.

6. Prawdopodobieństwo narracyjne

Według Fishera najważniejszym elementem oceny prawdopodobieństwa narracji jest wielopłaszczyznowa spójność opowieści, co wiąże się z uzyskaniem odpowiedzi na kilka pytań (Fisher 1984, 7-8; Griffin 2003, 330).

Po pierwsze, istotne jest, czy przedstawiona historia tworzy organiczną całość, mającą wyraźnie zdefiniowany początek, rozwinięcie i zakończenie. W tym wypadku odpowiedź niewątpliwie jest twierdząca. Opowieść rozpoczyna się od opisu lądowania na Księżycu w 1969 roku, rozwijając wątek braku kolejnych misji i wprowadzenie hipotezy o możliwym spotkaniu z Obcymi. Z kolei wykorzystanie sentencji Armstronga w kontekście spisku tworzy zaskakującą i zapadającą w pamięć puentę.

Po drugie, należy sprawdzić, czy narrator nie opuścił ważnych szczegółów, nie pomieszał faktów i nie pominął innych możliwych interpretacji. Choć opowieść zawiera konkretne szczegóły dotyczące budżetu NASA i zmiany zachowania Neila Armstronga po zakończeniu misji, to w zasadzie nie uwzględnia alternatywnych wyjaśnień braku kolejnych misji na Księżyc ani innych potencjalnych przyczyn zmiany zachowania bohatera. Koncentruje się przede wszystkim

na teorii spotkania z Obcymi, co sugeruje, że inne interpretacje (obejmujące polityczne priorytety czy wyzwania technologiczne) mogły zostać zignorowane, z góry uznane za nieprzekonujące. Ponadto, opowieść nie wspomina o pozostałych astronautach załogi Apollo 11 (Edwin „Buzz” Aldrin, Michael Collins), co mogło być próbą skupienia uwagi odbiorcy na Neilu Armstrongu oraz pogłębienia jego portretu psychologicznego.

Po trzecie, istotne jest, czy postacie zachowują się konsekwentnie i ich działania są przewidywalne. Neil Armstrong jest przedstawiony jako bohater, który zmienił swoje zachowanie po powrocie z misji, co jest logiczne w kontekście teorii spotkania z Obcymi. Ciekawie wpleciono w opowieść spostrzeżenia Oriany Fallaci na temat automatyzmu zachowania i braku fantazji Armstronga faktycznie zawarte w jej reportażu (Tichoniuk-Wawrowicz 2017, 105), co dodatkowo uwiarygodnia tę narrację. Jednakże brak pewności co do faktów może prowadzić do spekulacji dotyczących motywacji postaci.

Podsumowując, opowieść wydaje się spójna wewnętrznie, ale może być uznawana za jednostronną ze względu na brak pełniejszego przedstawienia innych interpretacji. Zachowania postaci są konsekwentne w ramach przyjętej teorii, jednakże brak potwierdzenia faktów sprawia, że ocena ich spójności wiąże się z licznymi wątpliwościami.

7. Wiarygodność narracyjna

Narracyjna wiarygodność według Fishera (1984, 7-8) to cecha opowieści, która sprawia, że jej słowa wywołują rezonans w życiu słuchacza, o ile współbrzmia z jego doświadczeniami. Innymi słowy, jak tłumaczy Griffin, opowieść staje się wiarygodna, gdy opiera się na logice „dobrych powodów”, które mogą wpływać na nasze przyszłe decyzje i działania. Akceptując opowieść, przyjmujemy jednocześnie pewien wzorzec postępowania, który sugeruje, jakimi osobami powinniśmy się stać. W ten sposób, jako czytelnicy, słuchacze czy widzowie, skupiamy się na wartościach – to właśnie one odgrywają kluczową rolę w odbiorze, odróżniając logikę dobrych powodów w narracyjnym paradygmacie od czysto przyczynowej logiki, charakterystycznej dla paradygmatu świata racjonalnego (Griffin 2003, 331)⁴. Analiza narracji według logiki dobrych powodów wiąże się z uzyskaniem odpowiedzi na pięć kluczowych pytań.

W odniesieniu do analizowanej historii o spotkaniu Armstronga z Obcymi, po pierwsze należy zapytać o wartości zawarte w przekazie. W tej opowieści

4. Trudno nie zauważyć, że sprawdzanie wiarygodności narracyjnej, opartej na identyfikacji z wartościami niesionymi przez opowieść, jest naznaczone subiektywizmem. Jak zauważa Jakub Z. Lichański: „Wartości są trwałymi elementami określającymi naszą pozycję w świecie; co więcej – określają nas i nasze człowieczeństwo. (...) Niestety, mają one charakter subiektywny. Nie zmienia to faktu, że układają się w określoną hierarchię (...)” (Lichański 2019, 20).

najważniejsze są: dążenie do prawdy, krytyczne podejście do oficjalnych narracji (rządowych, medialnych) oraz wartość indywidualnej refleksji.

Po drugie, pytamy o relewancję (znaczenie tych wartości dla podejmowanych decyzji). Opowieść sugeruje, że oficjalne wersje wydarzeń mogą być fałszywe, dlatego ważne jest, aby dociekać prawdy, niezależnie od tego, jak niepokojąca może być. Kwestionuje ona oficjalne powody podawane przez NASA, wskazując na możliwość zatajenia kluczowych informacji. Implikuje, że instytucje rządowe, takie jak NASA, mogą ukrywać prawdę przed społeczeństwem. Przy tym uchwytna jest sugestia, że teorię o spotkaniach z Obcymi warto rozważać jako alternatywne wyjaśnienie wobec ustaleń naukowych. Historia łączy się z innymi podobnymi teoriami opartymi na spekulatywnym wzorcu myślenia, jak hipoteza o pozaziemskim pochodzeniu piramid w Gizie. Opowieść o spotkaniu Neila Armstronga z Obcymi podkreśla także znaczenie osobistych przemyśleń, które często nie są publicznie wyrażane z obawy przed ośmieszeniem się, zwłaszcza gdy okażą się one sprzeczne z powszechnymi opiniami.

Po trzecie, pytamy o skutki postępowania zgodnie z przyjętymi wartościami. Sceptycyzm i krytyczne myślenie mogą prowadzić do lepszego zrozumienia świata, ale także do kwestionowania oficjalnych narracji i do poszukiwania alternatywnych wyjaśnień. Historia sugeruje, że nie wszystko, co jest prezentowane jako fakt przez władze lub instytucje, musi być prawdą. Konsekwencje podzielenia takiego poglądu mogą obejmować zmianę nastawienia do oficjalnych źródeł informacji i wzrost podejrzliwości wobec władz. Niezależność myślenia może prowadzić do bardziej zindywidualizowanych i przemyślanych decyzji, ale także do akceptacji niezweryfikowanych teorii, a w skrajnych przypadkach do alienacji, jeśli poglądy zbyt odlegają od opinii społecznie akceptowanych.

Po czwarte, pytamy o zbieżność wizji świata przedstawionej w opowieści ze światopoglądem wspólnoty odbiorców. Naszych studentów szczególnie zainteresowały wykorzystane w opowieści spostrzeżenia zaczerpnięte z reportażu Oriany Fallaci na temat charakteru Armstronga. To nawiązanie można rozpatrywać jako argument z autorytetu oparty na renomie przywołanej autorki (Załęska 2016, 80). Wynika z założenia, że zarówno nadawca komunikatu, jak i jego odbiorcy uznają Fallaci za wiarygodne źródło informacji. Dzięki tej wspólnej podstawie zaufania odbiorcy są bardziej skłonni uwierzyć w trafność przypuszczenia, że wydarzenia związane z misją Apollo 11 mogły przebiegać inaczej, niż oficjalnie podano. W opowieści argument z autorytetu wzmacnia teorię spiskową: jeśli znana dziennikarka dostrzegła coś niezwykłego, to warto jej zaufać. Jednak takie powiązanie dziennikarki z teorią jest oczywistym nadużyciem i nadinterpretacją jej spostrzeżeń zawartych w reportażu.

Po piąte, pytamy o transcendentne wartości, czyli to, co odbiorcy uważają za „idealne podstawy postępowania” (Fisher 1987, 109). Wartości takie jak prawo do posiadania poglądów oraz wyrażania opinii są fundamentalne. Spekulacje również sprzyjają swobodnemu myśleniu i wymianie idei. Jednak teoria o spotkaniu z Obcymi może odwracać uwagę od realnych kwestii związanych z eksploracją kosmosu, takich jak ograniczenia finansowe, technologiczne czy polityczne. Chociaż wolność wyrażania opinii jest istotna, należy pamiętać o tym, aby nie pomijać rzeczywistych problemów, które wymagają rozwiązań opartych na faktach.

Podczas wspólnej analizy nasi studenci zgodzili się ze stwierdzeniem, że opowieść, mimo że frapująca, ma pewne słabe punkty w świetle logiki dobrych powodów. Może prowadzić między innymi do nadmiernej nieufności wobec instytucji oraz do akceptacji niezwyfikowanych teorii. Zastosowany argument z autorytetu wspiera przedstawioną tezę, jednak jest on oparty na nieuczciwym wykorzystaniu tekstu źródłowego – reportażu Oriany Fallaci. Brak potwierdzenia tej wersji wydarzeń przez wiarygodne źródła, poza popularnymi spekulacjami, sprawia, że z perspektywy logiki dobrych powodów trudno uznać ją za opowieść niosącą pozytywne wartości.

8. Podsumowanie

W ostatniej części artykułu chcieliśmy podzielić się naszymi spostrzeżeniami na temat dydaktycznej strony zajęć, w tym napotkanych trudności. Przede wszystkim, zakładaliśmy, że mogą pojawić się wątpliwości dotyczące obiektywności podanych kryteriów. Takie wątpliwości nie zostały jednak zgłoszone wprost. Zauważyliśmy natomiast, że niektóre teksty powstałe podczas zajęć nie były *stricte* teoriami spiskowymi, lecz raczej humoreskami czy opowiadaniem satyrycznym, opartym na aluzji i parodii. Studenci, jak sądzimy, potraktowali temat jako inspirację do twórczego przetworzenia teorii spiskowych, a nie jako ograniczenie. Przykładem może być historia o polityku, który zamierza zlikwidować wszystkie psy w kraju (opowieść nr 6), będąca rodzajem satyry politycznej. Inny przykład to opowieść o tajemniczej tożsamości Edwarda Gierka jako przybysza z kosmosu (opowieść nr 2). Jej główny bohater, dziennikarz, został określony jako postać złożona, przypominająca detektywa z prozy *noir*. Poziom prozatorski tekstów pozwala nam sądzić, że studenci dobrze zrozumieli polecenie. Uważamy zatem, że świadomie wykorzystali zaproponowane narzędzia narracyjne. Przypuszczamy, że tego typu historie świadczą raczej o tym, że część studentów wybrała humor jako sposób wyrażenia swoich przemyśleń i emocji. To z kolei świadczy o ich zdolności do krytycznego przekształcania narracji i przedstawiania kwestii społecznych w zabawny, ale nadal wartościowy sposób. Oczywiście, to, co sprawdza się

jako narracja literacka, może nie być przekonującą teorią spiskową i odwrotnie. Studenci, wybierając tę formę, wykazali się umiejętnością wykorzystania mechanizmów narracyjnych, które współgrają z ich doświadczeniami oraz wartościami. W tym przypadku satyra na absurdalne decyzje polityczne może lepiej rezonować z ich sposobem widzenia rzeczywistości.

Przewidywaliśmy również, że niektórzy studenci mogą uznać temat teorii spiskowych za mało poważny lub zbyt kontrowersyjny. Tylko jedna osoba wyraziła takie wątpliwości wprost (przed przystąpieniem do pisania tekstów), co wywołało żywą dyskusję. Większość uczestników była bardzo pozytywnie nastawiona do tematu zajęć. Jak przypuszczaliśmy, konieczność oceniania prac swoich koleżanek i kolegów oraz rywalizacja o „najlepszy” tekst mogła wywołać pewien dyskomfort. Niektórzy studenci rzeczywiście obawiali się subiektywnej oceny swoich prac. Dyskomfort ten został jednak złagodzony poprzez możliwość napisania tekstów w grupach. Podkreślaliśmy również, że element oceny to tylko jeden z etapów zajęć, a nie ich główny cel. Zachęcaliśmy uczestników, aby skupili się na możliwości wyrażania swoich opinii poprzez tworzenie własnych opowieści. Na podstawie reakcji studentów sądzymy, że scenariusze tego typu mogą pobudzać kreatywność i zachęcać do swobodnego eksperymentowania.

Nasze obserwacje są zbieżne z przywoływaną już tezą o narracjach spiskowych jako odzwierciedleniu społecznych lęków i frustracji. Uważamy, że jest to szczególnie istotne w przypadku młodych ludzi, którzy poszukują własnej tożsamości i bywają nieufni wobec dominujących narracji. Wyniki ankiety wskazują, że studenci są zainteresowani teoriami spiskowymi z różnych powodów, m.in. dostrzegają ich potencjał grupotwórczy: „pozwalają odnaleźć grupę ludzi wierzących w to samo” czy kontestujący np. media mainstreamowe: „Często za ich pomocą poruszane są tematy kontrowersyjne, niejasne, wzbudzające wiele emocji, które są atrakcyjne dla ludzi, którzy coraz częściej sami szukają takich tematów, bo media głównego nurtu od pewnego czasu nie są w stanie zapewnić ciekawych informacji”.

Uczestnicy zajęć mieli również świadomość, że niektóre teorie mogą być niesłusznie nazwane spiskowymi, podczas gdy inne mogą mieć manipulacyjny charakter: „Teorie spiskowe są (mniej lub bardziej abstrakcyjną) próbą odpowiedzi na różnego rodzaju pytania, na które nie są w stanie, lub nie chcą udzielać racjonalnych odpowiedzi”. Wypowiedzi wskazywały na ambiwalencję i niejednoznaczność aksjologiczną narracji spiskowych, co jednak nie zmienia faktu, że teorie spiskowe są przykładem retorycznej siły narracji, której od wieków ulegamy.

Warto podkreślić, że tego typu narracje często opierają się na spekulacjach, wywoływaniu emocji oraz budowaniu pozorowanej wiarygodności przekazu. Studenci intuicyjnie stosowali różne strategie retoryczne, takie jak odwoływanie się do

autorytetów, budowanie emocjonalnych więzi z odbiorcą, co było widoczne między innymi w doborze tematów i postaci, a także wspomnianym wykorzystaniu elementów humorystycznych. Rozumieli, że opowieści muszą nie tylko zaciekawić, ale również skłonić odbiorcę do przyjęcia określonego punktu widzenia, dlatego w ich narracjach można było odnaleźć elementy służące budowaniu wspólnoty o zbieżnych poglądach, doświadczeniach oraz wartościach. Przekonywanie w narracji polega na przedstawieniu wizji świata w sposób, który oddziałuje nie tylko poprzez racjonalne argumenty, ale również – a może przede wszystkim – przez odwołanie się do emocji. Jak zauważa Robert Rowland (2009, 139-140), opowieści należą do najpotężniejszych form perswazji.

Jak sądzimy, udało nam się zaangażować studentów i wzbudzić ich zainteresowanie. Nasze wnioski są zbieżne z obserwacjami Melissy Hobart, która wykazała, że współczesne koncepcje komunikacyjne mogą mieć zastosowanie w codziennym życiu, także w odniesieniu do mniej typowych przekazów niż te, które przeważnie są analizowane na zajęciach (Hobart 2013, 91-93). Studenci dziennikarstwa zazwyczaj skupiają się na analizie bardziej tradycyjnych form komunikacji, takich jak reportaże, wiadomości czy wywiady. Teorie spiskowe oraz legendy miejskie mogą jednak pełnić ważną rolę edukacyjną, zwłaszcza w kontekście rozwijania umiejętności krytycznego myślenia, analizy dyskursu i rozumienia mechanizmów dezinformacji. Uczestnicy zajęć przekonali się, że w ten sposób można analizować własne teksty, odkrywając w nich zawoalowany przekaz, także negatywny, którego wcześniej nie dostrzegali. Uważamy, że tworzenie własnych opowieści i ich wspólna analiza może być dla studentów ciekawym i angażującym doświadczeniem.

Bibliografia

- Basham, Lee.** 2014. *Złowrogi spiszek światowy*, W *Struktura teorii spiskowych. Antologia*, red. Franciszek Czech, 113-130, Kraków: Zakład Wydawniczy NOMOS.
- Butter, Michael.** 2022. *Teorie spiskowe. Nic nie jest takie, na jakie wygląda*, tłum. Joanna Gilewicz. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.
- Cialdini, Robert.** 2011. *Wywieranie wpływu na ludzi. Teoria i praktyka*, tłum. Bogdan Wojciszke. Gdańsk: Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne.
- Chudy, Łukasz.** 2021. „Zjawisko fake newsów w opiniach respondentów”. *Naukowy Przegląd Dziennikarski*, 2(38): 8-26.
- Czech, Franciszek.** 2020. „Mit Magdalenki i media społecznościowe. O popularyzacji narracji spiskowych, zanim stały się modne w internecie”. *Czas Kultury*, 3: 87-94.
- Fisher, Walter R.** 1978. “Toward a Logic of Good Reasons”. *Quarterly Journal of Speech*, 64: 376-384.
- Fisher, Walter R.** 1980. “Rationality and the Logic of Good Reasons”. *Philosophy and Rhetoric*, 35: 121-130.
- Fisher, Walter R.** 1984. “Narration as a Human Communication Paradigm: The Case of Public Moral Argument”. *Communication Monographs*, 51(1): 1-22.

- Fisher, Walter R.** 1985. "The narrative paradigm: An elaboration". *Communication Monographs*, 52: 347-367.
- Fisher, Walter R.** 1987. *Human Communication as Narration: Toward a Philosophy of Reason, Value, and Action*. Columbia, SC: University of South Carolina Press.
- Fisher, Walter R.** 1989. "Clarifying the Narrative Paradigm". *Communication Monographs*, 56(1), 55-58.
- Fleischer, Michael.** 2018. *Notatki 3*, Wrocław: Wydział Filologiczny Uniwersytetu Wrocławskiego i Wydawnictwo LIBRON.
- Griffin, Em.** 2003. *Podstawy komunikacji społecznej*, tłum. Olga i Wojciech Kubińscy, Magdalena Kacmajar. Gdańsk: Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne.
- Guzowski, Janusz.** 2016. „Psychologiczne źródła teorii spiskowych”. *Internetowy Magazyn Filozoficzny Hybris*, 33(2): 87-100.
- Hallin, Daniel C.** 1986. *The »Uncensored War«: The Media and Vietnam*. New York and Oxford: Oxford University Press.
- Hobart, Melissa.** 2013. "My Best Friend's Brother's Cousin Knew This Guy Who...: Hoaxes, Legends, Warnings, and Fisher's Narrative Paradigm". *Communication Teacher*, 27(2): 90-93.
- Identifying conspiracy theories*. s.a. European Commission, https://commission.europa.eu/strategy-and-policy/coronavirus-response/fighting-disinformation/identifying-conspiracy-theories_en [dostęp: 3.09.2024].
- Iversen, Stefan.** 2014. *Narratives in Rhetorical Discourse*. W *Handbook of Narratology*, red. Peter Hühn, Jan Christoph Meister, John Pier, Wolf Schmid, 575-586, Berlin, München, Boston: De Gruyter.
- Lichański, Jakub Z.** 2019. *Retoryka - wartości: sprzeczność, marzenie czy fakt?* W *Retoryka i wartości*, red. Agnieszka Budzyńska-Daca, Ewa Modrzejewska, 15-26, Warszawa: Uniwersytet Warszawski.
- McClure, Kevin.** 2009. "Resurrecting the Narrative Paradigm: Identification and the Case of Young Earth Creationism". *Rhetoric Society Quarterly*, 2: 189-211.
- Moscovici, Serge.** 2014. *Mentalność spiskowa* W *Struktura teorii spiskowych. Antologia*, red. Franciszek Czech, 53-74, Kraków: Zakład Wydawniczy NOMOS.
- Oramus, Marek.** 2019. *Kto tak naprawdę był na Księżycu? Ludzie czy Obcy?* <https://www.rp.pl/kosmos/art1229761-kto-tak-naprawde-byl-na-ksiezycu-ludzie-czy-obcy> [dostęp: 15.06.2024].
- Przybyła-Dumin, Agnieszka.** 2020. „Legenda miejska i podanie wierzeniowe – rozważania genologiczne. Wybrane aspekty”. *Media i Społeczeństwo*, 13: 120-130.
- Rowland, Robert C.** 1987. "Narrative: Mode of discourse or paradigm?" *Communication Monographs*, 54(3): 264-275.
- Rowland, Robert C.** 2009. *The Narrative Perspective*. W *Rhetorical Criticism. Perspectives in Action*, red. Jim A. Kuypers, 117-142, Lanham: Lexington Books.
- Sidyk, Dagmara.** 2024. *Zniekształcenie informacji dziennikarskiej* W *Leksykon terminów medialnych*, t. 2 [M/Z], red. Kazimierz Wolny-Zmorzyński, Krystyna Doktorowicz, Paweł Płaneta, Ryszard Filas, 531, Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek.
- Sunstein, Cass, Vermeule, Adrian.** 2009. „Conspiracy Theories: Causes and Cures”. *The Journal of Political Philosophy*, 17(2): 202-227.
- Tichoniuk-Wawrowicz, Ewa.** 2017. „Reportaż a emocje na przykładzie Quel giorno sulla Luna Oriany Fallaci”. *Literaturoznawstwo*, 11: 99-114.
- Veltzé, Karina.** 2021. „Zaprzeczenie jako forma oswojania sytuacji kryzysowej. Teorie spiskowe wokół pandemii wywołanej koronawirusem wśród społeczności internetowych”. *Com.press*, 4(1): 22-35.

- Weichert, Stephan.** 2023. „(Nie)odporni na newsy”. *Press*, 07-08: 78-81.
- Wasilewski, Jacek.** 2024. *Interpretacja a sfera konsensusu i kontrowersji w mediach* W *Leksykon terminów medialnych*, t. 1 [A/L], red. Kazimierz Wolny-Zmorzyński, Krystyna Doktorowicz, Paweł Planeta, Ryszard Filas, 311, Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek.
- Wasilewski, Jacek.** 2012. *Opowieści o Polsce. Retoryka narracji*. Warszawa: Studio Headmade. WSJP.pl (*Wielki Słownik Języka Polskiego*), <https://wsjp.pl/haslo/podglad/29000/spisek> [dostęp: 3.09.2024].
- Załęska, Maria.** 2016. *Autorytet i argument z autorytetu w kontekście krytyki: ipse dixit, ergo...?* W *Retoryka – wiedza – krytyka*, red. Maria Załęska, 57-82, Warszawa: Polskie Towarzystwo Retoryczne.

Dodatek:

Pełna wersja zwycięskiej historii stworzonej przez studentów kursu

20 lipca 1969 roku człowiek po raz pierwszy wylądował na Księżycu. Od tego wydarzenia minęły 54 lata, a podobna misja nigdy nie została powtórzona. Jakiego są tego powody? Co za tym stoi? Według oficjalnych doniesień NASA największymi przeszkodami w realizacji kolejnych wypraw okazał się brak pieniędzy i woli politycznej. Czy aby na pewno? Budżet NASA na rok 2020 wynosił 22.629 mld USD. Podczas gdy koszty misji na Księżyc wynoszą zaledwie 3% budżetu tej organizacji. Czy na pewno nie stać ich na taką misję? A może był inny powód? Co jeśli nie wiemy wszystkiego o wyprawie z 1969 roku? Neil Armstrong był pierwszą osobą, która stanęła na Księżycu. Dochodzą do nas niepokojące doniesienia dziennikarzy, że podczas wyprawy zdarzyło się coś nietypowego. Jedną z tych dziennikarek jest Oriana Fallaci, która zbierając materiały do książki wydanej w 1970 roku pt. „*Quel giorno sulla Luna*” zauważyła, że spośród pięćdziesięciu astronautów, których poznała, to właśnie Armstrong sprawiał wrażenie wyobcowanego jak „robot”. Dziennikarka podkreśla diametralną zmianę w zachowaniu astronauty po powrocie z misji. Według kobiety wcześniej był pogodnym, kontaktowym, miłym człowiekiem. Przyjrzyjmy się potencjalnym powodom tej zmiany. Istnieje teoria, według której podczas tej misji doszło do nietypowego spotkania. Podczas kosmicznego spaceru Armstrong spotkał Obcych. Jako istoty o wyższej inteligencji nie miały problemu porozumieć się z prostym człowiekiem. W swoim przekazie do mężczyzny zawarły one bardzo ważną informację do ludzkości: „Żaden człowiek już nigdy nie może stanąć na naszym terytorium, w przeciwnym razie gatunek ludzki zostanie unicestwiony.” Wcześniejszy wpływ kosmitów na życie na Ziemi był nieznan; do momentu wyprawy Apollo 11. W rozmowie z Armstrongiem Obcy ujawnili swoje plany dotyczące ludzkości, dając do zrozumienia, że to oni rządzą światem. Po tym spotkaniu astronauta nie wrócił na Ziemię, zamiast niego kosmici wysłali jego sobowtóra. Całej rozmowie przysłuchiwała się

centrala NASA jednak ze strachu przed nieznaną siłą kosmitów zataili oni przed ludźmi tę informację. Czy to właśnie tajemnicze spotkanie spowodowało, że nie odbyła się już żadna podróż na Księżyc? Czy na pewno znamy całość słynnej sentencji Armstronga „To jeden mały krok dla człowieka, ale wielki skok dla ludzkości.”? Nie zdawaliśmy sobie sprawy jak wielkie konsekwencje były tego kroku.